

K jubileu profesora Jiřího Mareše

TOMÁŠ SVATOŠ A HANA LUKÁŠOVÁ

NELEHKÝ ŽÁNŘ

Homo academicus je tvor, který má profesní život spojený s komunikací. Je každodenní skutečností, že riskuje svoji dobrou pověst tím, že předstupuje před své studenty a plní roli vzdělavatele, obdobně tříbí své názory a postoje na profesních setkáních a v neposlední řadě naplňuje očekávání čas od času cosi sepsat a publikovat.

Písenné tvoření je velmi různorodé; od posudků, duchaplných recenzí, sepisování učebních skript a publikací, o jejichž

smysluplnosti je autor hluboce přesvědčen, až po vědecké traktáty zveřejněné v periodikách, za něž je v lepším případě možné získat potřebnou „čárku“. Tak tuto opakovanou a mnohdy úspěšnou zkušenost má většina z nás, kteří se pohybujeme v akademickém prostředí.

Jak ale napsat medailon k životnímu jubileu kolegy, aby text bezpečně charakterizoval oslavence, zároveň byl důstojnou připomínkou jeho osobnosti, práce a vystříhal se patosu a formálních frází? Věru těžký žánr. A těžší o to, že jde o jubilanta, který je po mnoho let respektován odbornou veřejností a současně je o něm známo, že si nepotrpí na vzletná slova a místo uklánění se za potlesku „vestoje“ určitě raději sedne k počítači a každodenně píše a tvoří.

Tento stav věci jsme si uvědomovali, když jsme stáli před zadáním napsat pár vět o našem kamarádovi a neformálním učiteli a vzoru, prof. Jiřím Marešovi, který uprostřed letošního léta oslavil své osmdesátiny.

Cest, jak sepsat profilující medailon, bylo několik; od komentovaného chronologického přehledu stěžejních publikací přes retrospektivní vzpomínání proti proudu času o tom, jak se „oslavenc“ odborně a lidsky profiloval,

až po soupis osobních zkušeností a prožitků pisatelů medailonku s jubilantem. To vše ale neodolalo kritickému pohledu, a tak výslednou cestou, jak si připomenout Jiřího Mareše, bylo přátelské popovídání. Připravili jsme proto několik otázek (doufáme, že zajímavých) a těšili jsme se na jubilantovy odpovědi. Zde jsou:

ZASTAVENÍ PRVNÍ:

O ROLÍCH, KTERÉ PŘINESL ČAS

Čím vším jsi byl?

Výčet je dlouhý, tak jako můj životní příběh. Byl jsem žákem jedenáctileté střední školy, dělníkem při výrobě propagačních materiálů pro prodejny Jednota ve Východočeském kraji, vojákem základní vojenské služby, vysokoškolským studentem, vědeckým aspirantem v Akademii věd (tj. doktorandem), samostatným vědeckým pracovníkem, vysokoškolským učitelem, členem vědecké rady MŠMT (než ji ministr Piňha definitivně zrušil), přednostou Ústavu sociálního lékařství, členem fakultního i univerzitního senátu, členem Akreditační komise vlády, členem vědeckých rad řady fakult včetně té mateřské, členem vědecké rady Univerzity Karlovy, předsedou Asociace školní psychologie ČR a SR, spoluzakladatelem České asociace pedagogického výzkumu, předsedou Sekce psychologie zdraví Českomoravské psychologické společnosti, ale také školitelem doktorandů, oponentem, recenzentem, konzultantem. Věru pestrá směsice.

ZASTAVENÍ DRUHÉ:

O PROFESNÍCH PROMĚNÁCH A TEMATICKÝCH AKCENTECH

Ted' je také příležitost ohlédnout se nazpět po klíčových tématech, kterým ses od počátku věnoval. Z našeho pohledu šlo o trajektorii, která by se dala v obsazích vyjádřit takto: prvotní byl zájem o mikroanalytické metody pedagogického výzkumu – následovalo studium sociální a pedagogické komunikace a interakce – nově poté krystalizoval zájem o sociální oporu – následovalo téma kvality života dětí a dospívajících – aby několikaleťtou současnost reprezentovala problematika psychologie zdraví. Otázky jsou prosté: zapomněli jsme na něco? A které období pro Tebe představovalo profesní zlom?

Která témata mne zaujala? Není jich málo, posuďte sami. Po nástupu do Akademie věd to byla výzkumná otázka, jak se rozhoduje učitel základní školy v průběhu vyučovací hodiny. Pokračovalo to problémem, které typy otázek kladou učitelé žákům, a vyvrcholilo to detailní analýzou průběhu interakce mezi učitelem a žáky ve vyučovací hodině. Děni ve třídě se průběžně kódovalo pomocí počítače a posléze na počítači vyhodnocovalo (psal se rok 1973). V ČSAV jsem se ke konci studia podílel na zkoumání zajímavého problému. Zněl takto: které činnosti učitele by bylo vhodné předat počítači a ve kterých je živý člověk nezastupitelný? Téma se stalo aktuálním v období, kdy se u nás začaly používat tzv. vyučovací stroje (např. REPEX), neboť žáky zkoušely nebo jim usnadňovaly opakování a procvičování učiva.

Poté, co jsem přešel na Lékařskou fakultu UK v Hradci Králové, dostal jsem na starost (kromě výzkumu) také pedagogicko-psychologickou přípravu mladých začínajících učitelů-lékařů. Společně s nimi jsme vytvářeli studijní opory pro domácí učení těch partií učiva, které jsou pro mediky velmi obtížné. Konstruovali jsme také pojmové mapy určené k tomu, aby medicí pochopili hierarchickou strukturu hlavních pojmů určitého tématu a jejich vzájemné vztahy. Studenti nedostávali kompletní, hotovou strukturu, aby se ji jenom naučili nazpaměť, ale zadávali jsme jim neúplné mapy pojmů k doplnění. Zkoumali jsme rovněž příčiny studijní neúspěšnosti mediků na počátku studia. Zajímala nás ovšem i životní úspěšnost těch našich mediků, kteří končili studium s červeným diplomem. Relativně novým tématem, které jsem přinesl do ČR, bylo studentské posuzování jak kvality výuky, tak činnosti učitele. Zabýval jsem se tím ještě před sametovou revolucí. Po roce 1989 se z toho stalo důležité téma pro fakulty, vysokoškolské učitele a vysokoškolské studenty.

Po sametové revoluci už byl větší prostor pro svobodnější výzkumné aktivity. Získal jsem s týmem spolupracovníků řadu výzkumných grantů Grantové agentury ČR a Agentury zdravotnického výzkumu. Výstupem byly jak monografie, tak časopisecké články i diagnostické metody přeložené ze zahraničí (pochopitelně se souhlasem autorů). Většinou šlo o zdravotnická, pedagogická a psychologická témata. Jedním z velkých týmových počínů bylo téma „bolest u dětí“. Výstu-

pem byla první multioborová monografie v této oblasti v ČR (1997). Jejím logickým pokračováním bylo téma „dětské zvládání zátěžových situací“. Následoval výzkum sociální opory u dětí a dospívajících (včetně vyhledávání pomoci ze strany žáků i dětských pacientů). Celé naše snažení vyvrcholilo rozsáhlým výzkumem kvality života u dětí a dospívajících. Později jsme ho rozšířili o výzkum kvality života u seniorů.

Od témat převážně zdravotnických jsem si odskočil k problematice ryze psychologické, kterou byly styly učení žáků a studentů; v nakladatelství Portál vyšla v roce 1998 první publikace na zmíněné téma v ČR. Poté jsme se s kolegou S. Ježkem a dalšími věnovali psychosociálnímu klimatu školy a školní třídy. S přibývajícím využíváním počítačů při výuce na vysokých a středních školách vyvstala potřeba přibližovat inženýrům, informatikům a učitelům v praxi psychologické aspekty elektronického učení žáků a studentů. Formou vyžádaných přednášek jsem pravidelně mnoho let o tomto typu učení referoval na mezioborové konferenci *Informační a komunikační technologie ve vzdělávání*.

Velmi zajímavým tématem byl pro mne protiklad posttraumatické stresové poruchy, jímž je posttraumatický rozvoj člověka. Výstupem byla první monografie na dané téma v ČR (2012). V rámci zdravotnických témat jsem (společně se spolupracovnicí) upozornil lékaře i sestry, že kromě odborných pohledů na nemoc existuje také pacientovo subjektivní pojetí nemoci, tj. laický pohled na nemoc. S tímto

neodborným, zjednodušeným a leckdy mylným pojetím je nutné ve zdravotnictví počítat. Je třeba ho včas zjistit, ovlivňovat a korigovat, neboť ovlivňuje chování pacienta dlouhodobě. Všeobecné, tj. neadresné poučení pacienta (tj. tradiční edukace) totiž nestačí. Problémy ovšem nemají jen laici, ale také profesionálové. Zmíním třeba problematiku morálního distresu zdravotníků a učitelů. Jedná se o případy, kdy nadřízení a/nebo spolupracovníci vyvíjejí na jednotlivce tlak, aby udělal něco, s čím vnitřně nesouhlasí, považuje to za odborně chybné či neetické. Pokud odmítne, mívá problémy, pokud se podvolí a udělá to, mívá výčitky, trápí se.

Na konci tohoto výčtu si uvědomuji, že jeho pročitání může u čtenářů navodit dojem jakéhosi těkání od tématu k tématu. Pro mne však mají jednotlivá témata svou vnitřní souvislost: hlouběji poznávat náročné situace a ze získaných odborných poznatků odvodit doporučení, jak lidem v takových situacích lépe pomáhat.

ZASTAVENÍ TŘETÍ:

O AUTORSKÉM „KNOW-HOW“

Mnohokrát jsme v souvislosti s tvorbou přehledových studií od Tebe slyšeli ono pověstné, že „máš načteno“. Jak vznikají studie tohoto typu a co je pro jejich vznik důležité?

Začnu téměř banálně. Přiznávám, že mě baví seznamovat se s novými trendy pedagogického, psychologického i medicínského výzkumu ve vyspělých zemích. Sledovat, co odborníky ve světě zajímá, jakými postupy problémy zkoumají a jak

získané poznatky zprostředkovávají širší odborné veřejnosti. V období totality to bylo obtížné, ale pokud byl člověk vytrvalý, daly se takové podklady získat, např. písemnými žádostmi o zaslání separátů vědeckých článků. Posléze mi někteří zahraniční kolegové už sami posílali své nejnovější práce.

Součástí takového snažení je – alespoň pro mne – vnitřní pocit určité povinnosti tyto poznatky předávat naší odborné veřejnosti. Velmi dobrým prostředkem k tomu jsou tzv. přehledové studie, tedy specifický textový žánr, který do naší pedagogiky přenesl ze zahraničí prof. Jan Průcha. Vše začíná promyšleným výběrem výzkumného tématu, ani ne příliš úzkého, ani ne příliš komplexního. Následuje stanovení klíčových slov a první „pilotní rešerše“. Poté je třeba přesněji definovat klíčová slova, neboť první sonda obvykle nabídne stovky publikací. V dalším kroku se uplatňuje odborná zdatnost a výzkumná zkušenost badatele. Proto jsou přehledové studie pro začínající výzkumníky tak obtížné. Třebaže lze postupně zpřesňovat zadání pro počítač a tím dospět k přijatelnému souboru textů, vyvstává další obtíž. Tyto texty je nutno důkladně pročíst, promyslet, analyzovat a porovnat. Ukáže se, že jejich autoři obvykle mají odlišná teoretická východiska, rozdílné metodologické postupy, rozdílně velké soubory osob. Výzkumy probíhají v zemích, jež se navzájem liší sociokulturními zvláštnostmi, vzdělávacím systémem, rozdílným stylem rodinné výchovy atd. To vše je třeba vzít v úvahu při práci s nově vznikajícím textem přehledové studie.

Jsem zvyklý to nové téma, které má posléze nabýt formy přehledové studie, „vyzkoušet“ před odbornou veřejností na některé konferenci. Následná diskuze zpravidla ukáže, co kolegy a kolegyně na tématu zajímá, co jim naopak není jasné, v čem vidí slabiny a v čem zase nové možnosti využití. Člověk tak získává inspiraci k novým pohledům na dané téma a podněty k užitečným úpravám.

ZASTAVENÍ ČTVRTÉ:

O AUTORSKÉ SOUČASNOSTI

Víme, že jsi dokončil velkou knihu, která čeká na publikování v nakladatelství Grada. Jde o encyklopedické dílo o psychologii zdraví. Můžeš toto rozsáhlé a ojedinělé dílo představit?

Představit publikaci jistě mohu. Je opravdu rozsáhlá (přes 1500 normostran rukopisu), ale není ojedinělá. V ČR už na téma psychologie zdraví vyšlo od roku 2001 celkem šest publikací. Rozsáhlejší sedmá, která se soustřeďuje na biologické, psychosociální, digitální a spirituální aspekty, vyšla loni (Jochmanová, Kimplová et al., 2021). Ptali jste se mne ale na „naši“ nejnovější publikaci o psychologii zdraví. Přes deset let tým 30 autorů (pod vedením nejprve V. Kebzy a po jeho nečekaném úmrtí pak J. Mareše) pracoval na rozsáhlé kolektivní monografii, která by pojala psychologii zdraví v celé její šíři, jak je to zvykem v zahraničí. Podle psychologických oborů zahrnuje klinickou psychologii zdraví, pracovní psychologii zdraví, komunitní psychologii zdraví, psychologii zdraví zaměřenou

na veřejné zdraví, sociální psychologii zdraví. Podle zkoumaných subjektů jde navíc např. o dětskou psychologii zdraví, podle filozofického přístupu bývá zmiňována kritická psychologie zdraví. Celkem má publikace 16 hlavních kapitol, jež se člení na řadu subkapitol. Byla to velká práce, ale člověka obohacovala. V současnosti je text v nakladatelství. Protože však od loňského roku zdražil papír na knihy, tisk knih, jejich svázání a letos se k tomu přidalo zdražení energií, původně plánované náklady na vydání knihy se výrazně zvýšily. Sháníme tedy vhodné sponzory. Pokud se to podaří, měla by publikace vyjít po Vánocích. Čtenářům (jak doufáme) poskytne komplexní pohled na aktuální podobu zmíněné psychologické disciplíny ve vyspělých zemích a na možnosti využití získaných poznatků v reálné praxi.

Dokončuji teď ne jednu, ale dvě publikace. Stručně představím i tu druhou. Veřejnosti známým, avšak málo vědecky prozkoumaným tématem je u nás struktura a dynamika laických postojů k očkování dětí i dospělých. Náš výzkum (ve spolupráci s kolegy z USA) se zaměřil na relativně početnou skupinu těch laiků, kteří nad očkováním váhají. Naším výstupem je první monografie na zmíněné téma u nás. Kromě toho jsme připravili české verze dvou zahraničních dotazníků, jež umožňují odborníkům identifikovat váhající jedince. Nabízíme tím praktickým lékařům pro děti a dorost nástroj, jímž získají údaje o tom, co způsobuje nejistotu, obavy a váhání nad očkováním u konkrétního jedince. Vypracovali jsme rovněž českou verzi amerického edukač-

ního materiálu pro laickou veřejnost, který si budou moci lidé stáhnout do svého mobilu či laptopu. Materiál nabízí stručný a současně srozumitelný výklad, ale i odpovědi na 12 typických otázek, které si laici kladou a které je trápí. Výklad jednoho problému trvá průměrně 3 minuty. Doufáme, že popsaná aplikace nenásilnou formou přiblíží běžným občanům užitečnost očkování a vysvětlí, proč některé výhody tradované na sociálních sítích jsou výsledkem nepochopení, či dokonce záměrného zkreslování skutečnosti.

ČÁST POSLEDNÍ

Antičtí rétoři doporučovali, aby oslavný projev v závěrečné části obsahoval citát, který by v parafrázi či příměru shrnoval ono předtím napsané nebo vyřčené. Zároveň čtenáři či posluchači dával (někdy vítaný) signál, že projev směřuje ke svému

závěru. V této souvislosti přišel na mysl citát Miroslava Horníčka: „*Moudrost nepřichází vždy s věkem. Někdy věk přichází sám.*“ To ovšem není případ našeho oslavence, ba naopak. Profesora Jiřího Mareše známe jako časem vyzrálého, rozvážného, moudrého a do hloubi tématu uvažujícího profesionála, který se vyjadřuje srozumitelně a v potřebných souvislostech. Protože jeho přístup není dost dobře možné okopírovat, jsme vděční i za to, že je pro naši práci tolik potřebnou inspirací.

Milý Jiří, Ty nám porozumíš, když Ti povínšujeme, aby se mnohé a to zásadní ve Tvém životě nezměnilo. A bys i nadále ve Tvém životě nezměnilo. A bys i nadále přinášel a pro psychologii i další společenské vědy objevoval nová a neotřelá témata a mezioborové souvislosti. A to ve zdraví, o které se nemusíš starat, a mezi lidmi, které máš rád a kteří naopak „jsou Tvoji“.

doc. PhDr. Tomáš Svatoš, Ph.D.

Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, katedra pedagogiky a psychologie;

e-mail: tomas.svatos@uhk.cz

prof. PhDr. Hana Lukášová, CSc.

e-mail: hanalukasova2016@seznam.cz